

موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در سیستم بانکی

پروژه مطالعاتی پژوهشکده پولی و بانکی

مجری پروژه: محمدرضا حاجیان

همکاران پروژه: ابوالفضل اکرمی، سجاد مهدیزاده و فرزانه شمس فخر

۱

فهرست

- فصل اول: بررسی نقش بانکها در رشد اقتصادی
- فصل دوم: بررسی تطبیقی وضعیت بانکها در نظام بانکداری اسلامی و متعارف
- فصل سوم: بررسی نقاط ضعف و مشکلات ساختاری، اجرایی و حقوقی قانون عملیات بانکی بدون ربا
- فصل چهارم: بانکداری اسلامی در سایر کشورها
- فصل پنجم: الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا

۲

بررسی نقش بانک‌ها در رشد اقتصادی

- دو عمل تجهیز منابع پس‌انداز جامعه و بکارگیری آن (واسطه‌گری مالی) از جمله اصلی‌ترین عملیات بانکی است که بانک را به عنوان یک واحد اقتصادی از سایر واحدهای اقتصادی متمایز می‌کند. به عبارت دیگر، عملیات تجهیز منابع و مصرف آن هسته اصلی بانکداری را تشکیل می‌دهد.
- از نقطه نظر اتکاء بر منابع پس‌انداز جامعه، تفاوتی بین بانکداری متعارف و بانکداری اسلامی وجود ندارد. لکن آنچه که بانکداری اسلامی را از بانکداری سنتی متمایز می‌کند، شیوه رفتاری یا روش عمل در بانکداری اسلامی است که تفاوت شکلی و ماهوی با شیوه رفتاری در بانکداری سنتی دارد. اصولاً شیوه‌های رفتاری در روابط حقوقی که بین بانک و مشتری ایجاد می‌شود تجلی می‌یابد.

بررسی نقش بانک‌ها در رشد اقتصادی...ادامه

- در تئوری‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری و تمرکز سرمایه به عنوان اصلی‌ترین عامل رشد اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد. در این راستا، بهبود عوامل نهادی و مسئله کارآیی سرمایه که در تئوری‌های اقتصادی با عنوان «سرمایه کیفی» مطرح شده است، مد نظر قرار می‌گیرد.
- انگیزه‌های اقتصادی برای جذب پس‌اندازها، ایجاد و توسعه نهادهایی از قبیل بانک‌ها، بانک‌های تخصصی، موسسه‌های مالی غیربانکی و بورس اوراق بهادار که بتوانند پس‌اندازهای جذب شده را به طور منطقی و کارآمد به فعالیت‌های مولد سوق دهند، نقش بسزایی در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی هر کشور دارد.
- بانک‌ها به طور سنتی به عنوان واسطه‌های مالی بین پس‌اندازکنندگان و استقراض‌کنندگان در نظام مالی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. در کشورهای در حال توسعه، به دلیل توسعه ناکافی بازارهای سرمایه وابستگی به نظام بانکی بیشتر است.
- براین اساس، برای بسیاری از کشورها بانک‌ها به عنوان ابزار اصلی توسعه محسوب می‌شوند. در واقع، وجود یک نظام سالم و کارای بانکی برای این کشورها، آنچنان که دارایی‌های مالی آنها را به نحو موثری فراهم کند، یک پیش‌نیاز عمده و عامل اصلی رشد پایدار اقتصادی به شمار خواهد رفت.

بررسی نقش بانک‌ها در رشد اقتصادی... ادامه

در راستای ارتباط یک نظام سالم و کارای بانکی با رشد اقتصادی، بانک‌ها سه نقش عمده را ایفاء می‌نمایند:

- با کاهش مخاطرات ناشی از اطلاعات نامتقارن و صرفه جویی های ناشی از مقیاس فعالیت‌های خود، سبب تجمع پس‌اندازها با حداقل هزینه‌های مبادلاتی و تخصیص بهینه منابع با حداکثر کارایی می‌شوند.
  - با سرند کردن پروژه‌ها، نظارت بر اجرای پروژه‌ها و تولید اطلاعات در مورد مشتریان، امکان دستیابی به اطلاعات درست را فراهم کرده و تا اندازه‌ای به حل مسائل انتخاب نامساعد و مخاطرات اخلاقی و در نتیجه تخصیص بهینه سرمایه کمک می‌کنند.
  - با مدیریت صحیح و توزیع مناسب ریسک، توانمندی خود را جهت سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت افزایش می‌دهند.
- بنابراین لازم است مطالعات جامع و کاملی در خصوص فعالیت بانک‌ها در کشور و رفع موانع و مشکلات آنها انجام شود تا در این شرایط بانک‌ها بتوانند فعالیت‌های فوق‌را با حداکثر کارایی انجام داده و زمینه را برای رشد اقتصادی کشور فراهم سازند.

بررسی تطبیقی وضعیت بانک‌ها در نظام بانکداری اسلامی و متعارف

- در نظام بانکداری متعارف نرخ بهره نقش عمده‌ای را در تجهیز و تخصیص منابع بانکی و نیز هدایت، اجرا و تامین اهداف سیاست‌های پولی ایفا می‌نماید. قوام اصلی بانکداری متعارف بر محوریت نظام بهره است.
- در بانکداری اسلامی بهره حذف می‌شود و بازار پولی به تبع آن موجودیت و اهمیت صوری خود را از دست می‌دهد، بانک به عنوان وکیل سپرده‌گذاران عمل کرده و به نیابت از طرف ایشان و بر اساس یکی از عقود اسلامی، نیاز مالی (نه پولی) ایشان را برطرف می‌کند و از سود (یا زیان) حاصل از عملیات بانکی، به نسبت مدت و مبلغ سپرده، به سرمایه‌گذاران می‌پردازد. در واقع، بانک جز در مورد قرض الحسنه، به کسی وام پرداخت نمی‌کند بلکه بخشی از سرمایه یا ابزار کار متقاضی را تامین کرده و یا به تامین کالاهای بادوام و مسکن می‌پردازد.
- یکی از مهمترین تعالیم اسلام برای برپایی عدالت اجتماعی و حذف هرگونه بهره‌وری ظالمانه در معاملات، تحریم منابع درآمد نامشروع است. ربا مصداق بارز این درآمد نامشروع به شمار می‌رود. ربا نه تنها سرچشمه ظلم اجتماعی بلکه یکی از علت‌های سوء کاربرد منابع مالی و مایه رشد کاذب و عامل نابسامانی اقتصادی و دیگر مشکلات است.

بررسی تطبیقی وضعیت بانک‌ها در نظام بانکداری اسلامی و متعارف...ادامه

- شریعت اسلامی در عین مردود شناختن نظام بهره از پیش تعیین شده، با بازدهی نامعلوم بر اساس تجارت و سود موافقت دارد. اساس بانکداری اسلامی بر مبنای حذف ربا و بهره قرض (در عقود مبادله‌ای) است.
- می‌توان از عقود غیرانتفاعی مانند قرض الحسنه یا عقود انتفاعی با سود ثابت مانند عقود مبادله‌ای یا از عقود انتفاعی با سود انتظاری مانند عقود مشارکتی استفاده کرد.
- در عقود مشارکتی اساس معاملات بر سهیم شدن در سود و زیان استوار است. از این رو می‌توان گفت که نظام بانکداری اسلامی در حوزه مشارکت، همانند شرکت سهامی است که در آن سپرده‌گذاران به منزله سهامداران بانک تلقی می‌شوند در نتیجه در آن، ارزش اسمی سپرده و پرداخت سود به صورت معین و از قبل تعیین شده برای سپرده‌گذاران تضمین نمی‌شود. اگر عملیات بانک منجر به سود شود، در اینصورت سهامداران (صاحبان سپرده) مستحق دریافت سهمی از این سود به نسبت خاصی خواهند بود. اگر عملیات بانک به ضرر منتهی شود، سپرده‌گذاران نیز در این ضرر سهیم بوده و در نتیجه بازده سپرده آنها منفی خواهد شد.

تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری اسلامی و متعارف...ادامه

- در عقود مشارکتی برای اینکه عملیات بانک‌ها با شریعت اسلام منطبق باشد، لازم است که بانک‌ها در قبال اعطای تسهیلات به متقاضیان از آنها بهره مطالبه نمایند بلکه باید این پرداخت‌ها در قالب عقود صورت پذیرد که اساس آنها بر مشارکت در سود و زیان مبتنی باشد.
- دو نظام بانکداری ربوی و غیرربوی از نقطه نظر تجهیز منابع پولی تشابه مختصری با یکدیگر دارند، حال آنکه از نقطه نظر شیوه مصرف منابع پولی دارای تمایز می‌باشند.
- در نظام ربوی، بانک به وساطت از سوی سپرده‌گذاران، بدون اینکه عملاً در فعالیت اقتصادی سهم یا نقشی داشته باشد، وام یا اعتبار می‌دهد و در نظام غیرربوی، شبکه بانکی به وکالت از سوی صاحبان سپرده از طریق عملیات بانکداری مبتنی بر ضوابط شریعت اسلام (عقود اسلامی)، در تولید یا خدمتی اقتصادی سهیم می‌شود.

تراز ساده یک بانک ربوی مبتنی بر بهره ثابت و از قبل تعیین شده

مبتنی بر رابطه حقوقی داین - مدیون: بانک به عنوان بدهکار، مکلف به بازپرداخت اصل و بهره متعلقه به سپرده‌های پس انداز و ثابت دریافتی است.

بدهی‌ها	دارایی‌ها
منابع: سرمایه سپرده‌های دریافتی: - جاری - پس انداز - ثابت (مدت دار)	مصارف: وام‌ها اعتبارات سایر تسهیلات

مبتنی بر رابطه حقوقی داین مدیون: مشتری به عنوان بدهکار مکلف به بازپرداخت اصل وام‌ها و اعتبارات دریافتی و بهره‌های متعلقه به آنها است

تراز ساده یک بانک اسلامی از لحاظ ساختار مبتنی بر مشارکت در سود و زیان

مبتنی بر رابطه حقوقی داین - مدیون: بانک مکلف به استرداد اصل سپرده‌های دریافتی است.

مبتنی بر رابطه وکیل - موکل: بانک بر اساس وکالت تام‌الاختیار، سپرده‌های سرمایه‌گذاری را که مشاعاً تجهیز شده است، در قالب عقود و معاملات اسلامی به مصارف مختلف و معین می‌رساند و سود حاصل از عملیات را پس از کسر حق‌الوکاله مقرر، بین سپرده‌گذاران تقسیم می‌نماید.

بدهی‌ها	دارایی‌ها
منابع: سرمایه سپرده های دریافتی: جاری - قرض الحسنه پس انداز کوتاه مدت - سرمایه‌گذاری بلندمدت	مصارف: تسهیلات اعطایی: قرض الحسنه اعطایی مضاربه مشارکت سرمایه‌گذاری مستقیم مزارعه مسااقات فروش اقساطی اجاره به شرط تملیک سلف خرید دین جعاله

مبتنی بر رابطه حقوقی داین - مدیون : مشتری مکلف به بازپرداخت اصل تسهیلات اعطایی است.

از لحاظ حقوقی، مبتنی بر شراکت و آثار مترتب بر آن

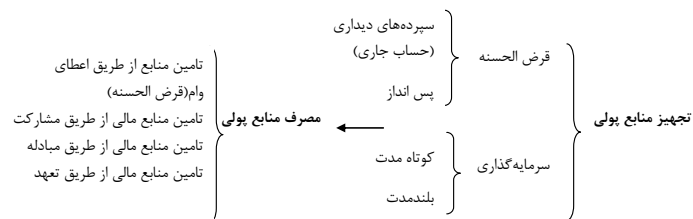
از لحاظ حقوقی، مبتنی بر رابطه خریدار - فروشنده.

از لحاظ حقوقی، مبتنی بر رابطه جامل - عمل و آثار مترتب بر آن.

بانکداری رایج در جهان (بانکداری بر مبنای ربا)

بانکداری بر مبنای بانکداری اسلامی

عملیات بانکداری در ایران؛ اجرای عملیات بانکی بدون ربا

- پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با استقرار نظام جمهوری اسلامی در کشور، دگرگونی و نوسازی بنیان‌ها و نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آغاز شده و در راستای اجرای احکام اسلام در عرصه‌های گوناگون، اقدامات متعددی صورت گرفت. در این میان، بر اصلاح ساختار اقتصادی کشور و تطبیق آن با مبانی اسلام تأکید بسیار شد.
- در سال ۱۳۵۸، با تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چارچوب کلی نظام ترسیم شده و ویژگی‌های اقتصاد کشور تبیین گردید و با توجه به تکالیف مقرر در اصل ۴ قانون اساسی که «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد...» و با الهام از اصل ۴۳ و اصل ۴۹ قانون اساسی درباره ممنوع بودن ربا و ثروت‌های ناشی از آن و برای تطبیق عملیات بانک‌های کشور با احکام اسلام، حذف ربا از عملیات بانکی در اولویت نخست قرار گرفت.

عملیات بانکداری در ایران؛ اجرای عملیات بانکی بدون ربا (ادامه)

- مجلس شورای اسلامی طی تبصره ۵۴ قانون بودجه سال ۱۳۶۰ دولت را موظف به انجام مطالعات و بررسی‌های لازم در زمینه حذف ربا از نظام بانکی و اصلاح آن کرد و در نهایت، لایحه قانونی حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی تهیه و تنظیم و پس از تصویب در هیات وزیران، تقدیم مجلس شورای اسلامی شد. سرانجام لایحه تقدیمی تحت عنوان «قانون عملیات بانکی بدون ربا» در شهریورماه ۱۳۶۲ مجلس شورای اسلامی از تصویب گذشته و در تاریخ دهم همان ماه مورد تایید شورای نگهبان قرار گرفت.
- بر مبنای این قانون، آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی مربوطه تهیه شده و حسب مورد از تصویب هیات وزیران و شورای پول و اعتبار گذشت و بانک‌ها مکلف شدند که از ابتدای سال ۱۳۶۳ عملیات خود را با مقررات جدید تطبیق دهند.

اهداف، اصول و ویژگی‌های نظام اعتباری مبتنی بر قانون عملیات بانکی بدون ربا

- بر اساس سه بند اول ماده اول قانون عملیات بانکی بدون ربا اهداف نظام بانکی عبارتند از:
- استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور.
  - فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی با ابزارهای پولی و اعتباری.
  - ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و بسیج آنها در جهت تامین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به منظور اجرای بندهای (۲) و (۹) اصل چهل و سوم قانون اساسی.

اهداف، اصول و ویژگی های نظام اعتباری مبتنی بر قانون عملیات بانکی بدون ربا... ادامه

علاوه بر حذف ربا به عنوان یک اصل و شالوده اساسی، نظام اعتباری مبتنی بر عملیات بانکی بدون ربا بر دو اصل مهم و عمده زیر نیز استوار است:

- اعطای تسهیلات توسط بانکها، باید به ترتیبی صورت گیرد که بر اساس پیش‌بینی‌های مربوط، اصل منابع تامین شده برای تسهیلات و همچنین سود مورد انتظار در صورت تحقق در مدت معینی قابل برگشت باشد. در واقع، با در نظر گرفتن ماهیت سپرده‌هایی که بانک و کالت بکارگرفتن آنها را در انواع معاملات و عقود دارد لازم است در اعطای تسهیلات نهایت دقت به عمل آمده و بررسی‌های کافی قبل از پرداخت تسهیلات، معمول و از بازگشت منابع اطمینان حاصل گردد تا از به مخاطره انداختن سپرده‌های مردم اجتناب شود.
- در جهت حسن اجرای قراردادهای منعقد، بانک‌ها می‌باید بر نحوه مصرف و بازگشت تسهیلات اعطایی نظارت‌های لازم و کافی به عمل آورند. به عبارت دیگر، گرچه بانک در جریان برقراری روابط متنوع تجاری با متقاضیان، بنای کار را بر پایه‌های امن شناختن آنان قرار می‌دهد، مع ذلک مکلف است به منظور حصول اطمینان از کاربرد و مصرف بجای تسهیلات اعطایی و برگشت منابع تخصیصی، نظارت‌های خاصی را اعمال نماید.

بررسی نقاط ضعف و مشکلات ساختاری، اجرایی و حقوقی قانون عملیات بانکی بدون ربا

- قانون عملیات بانکی بدون ربا که در واقع، خطوط اساسی بانکداری اسلامی در جمهوری اسلامی ایران را تبیین و ترسیم می‌کند، حاصل کوشش قابل ملاحظه‌ای است که نزدیک به دو سال در تهیه و تنظیم و تدوین آن صرف شده است؛ با وجود این، نمی‌توان این قانون را خالی از هرگونه کاستی و نارسایی دانست.
- از آنجایی که متن قانون، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی آن در مدت زمان نسبتاً کوتاهی تهیه شده و طی سال‌های گذشته نیز فرصتی کافی برای بازبینی و تجدیدنظر آن حاصل نبوده است، این نظام بانکداری به دلیل پاره‌ای از مشکلات ساختاری، حقوقی و اجرایی در عمل نتوانسته است تفاوت‌های خود را با نظام بانکداری سنتی که به شیوه ربوی عمل می‌کند به خوبی نشان دهد.
- اصلاح قانون عملیات بانکداری بدون ربا و ارائه دستورالعمل‌های اجرایی جامع و همه‌شمول که از عهده انطباق مفاهیم فقهی و اقتصادی به درستی برآید، ضروری می‌نماید.

مشکلات اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا

- در مجموعه‌های بزرگ امر هماهنگ نمودن و کاربرد موثر عوامل که در واقع هنر مدیریت است به راحتی میسر نمی‌باشد و اتلاف وقت و انرژی فراوان یافت می‌شود. مجموعه ساختار نظام بانکی کشور پس از ادغام آنها (در دوران دولت موقت در ماه‌های اولیه پیروزی انقلاب) به مجموعه بسیار بزرگی تبدیل شده است.
- دنیای پر تحول و فعال بانکداری در جهان امروز که همواره شاهد نوآوری‌های پولی جدید و شیوه‌های ابداعی در فعالیت‌های راهبردی در نظام بانکی و رقابت فشرده بین بانک‌ها در نوآوری‌ها و معرفی روش‌های نوین خدمات رسانی به مشتریان است قانونی بویا مطابق با نیازهای بانکداری امروزی در جهان را طلب می‌نماید.
- دستورالعمل‌های اجرایی قانون عملیات بانکی بدون ربا و روش‌های حسابداری و بخشنامه‌هایی که همگی به یک شکل و برای همه بانک‌ها صادر می‌شوند در اجراء با مسائل و مشکلات گوناگونی مواجه می‌شوند.

مشکلات ساختاری قانون عملیات بانکی بدون ربا

- ساختار پیش‌بینی شده در این قانون براساس شراکت، نیابت، وکالت و امانت است یعنی ساختاری که اعتماد متقابل طرفین به یکدیگر شرط اصلی موفقیت چنین سیستمی است. تا زمانی که شرایط لازم برای ایجاد چنین اعتمادی فراهم نشده این مفاهیم جز الفاظ صوری و خالی از محتوی نقش دیگری نمی‌توانند داشته باشند.
- از آنجا که عقود کلاً عقود شرعی هستند ساختار لازم برای تحقق آن در صورتی که تنها شکل و فرم قرارداد مطرح نبوده و محتوا منظور نظر باشد جامعه‌ای می‌طلبد که مبتنی بر احکام شرعی بوده و اکثریت قابل ملاحظه افراد، خود را به رعایت احکام آن متعهد بدانند.
- از آنجا که قانون عملیات بانکداری بدون ربا عملاً در بخش واقعی اقتصاد وارد می‌شود، نیاز به ساختار مناسب این بخش دارد. این هدف نیازمند به تشکیلاتی است که در تهیه چنین طرح‌هایی مشارکت داشته یا بتواند نسبت به ارزیابی آن اقدام کند و در هر حال بر جریان کار نظارت مستمر داشته باشد.
- به نظر می‌رسد ساختار فرضی جامعه برای موفقیت قانون عملیات بانکی بدون ربا به گونه‌ای متصور است که ثبات ارزش پول تضمین شده باشد. در غیر اینصورت، دیدگاهی در شرایط تورمی و کاهش مستمر ارزش پول و در شرایطی که پرداخت جبران تورم نیز مجاز باشد، وجود ندارد.

مشکلات فقهی و حقوقی قانون عملیات بانکی بدون ربا

- در مسائل مربوط به پول و بانک و ربا و یا جبران کاهش ارزش پول در وضعیت‌های تورمی اتفاق نظر بین فقها وجود ندارد.
- ناسازگاری نظریه مشارکت بانک با مشتری (دریافت‌کننده تسهیلات) با نظریه وکالت بانک از مشتری (سپرده‌گذار).

نقطه نظرات بانک‌ها پیرامون مشکلات حقوقی و اجرایی عقود مشارکتی

- «تخصص» مهمترین و موثرترین عنصر در اجرای صحیح عقود مشارکتی است. اجرای صحیح عقود مشارکتی مستلزم تحلیل و انتخاب صحیح پروژه‌های سرمایه‌گذاری، نظارت و مدیریت مستمر بر روند اجرای پروژه‌ها، و در نهایت محاسبه و تعیین سود واقعی مشارکت است که هر کدام از این مراحل نیازمند دانش و تخصص مرتبط می‌باشد. از سوی دیگر سهم شدن واقعی بانک‌ها در زیان احتمالی حاصل از مشارکت، مستلزم همراهی نزدیک با طرح‌های مشارکتی است.
- پیچیده بودن ضوابط و مقررات مربوط به شناسایی ماهیت و قوانین مربوط به عقود مشارکتی و اقدامات ناکافی جهت آموزش کارکنان و اطلاع‌رسانی و آشناسازی مردم با این قانون.
- مشکلات مربوط به «وثایق و تضامین» از دیگر مسائل مطرح در عقود مشارکتی می‌باشد. با توجه به اینکه بانک‌ها شریک مشتری و یا صاحب سرمایه هستند لذا عملاً اموال موضوع تسهیلات را به عنوان تضمین محسوب نموده و از سایر تضامین استفاده نمی‌نمایند.

نقطه نظرات بانک‌ها پیرامون مشکلات حقوقی و اجرایی اجرای عقد مشارکت مدنی

- فرآیند اعطای تسهیلات به طرح‌ها در قالب دو عقد انجام می‌شود. در ابتدا مشارکت و سپس تبدیل مشارکت به فروش اقساطی. بانک پس از اتمام دوره مشارکت سهم خود را به مشتری واگذار می‌نماید در حالی که مشتری سود واقعی پروژه را به بانک پرداخت نکرده است. از سوی دیگر در دوران مشارکت بانک اصلاً طلبکار نیست و لذا اگر مشتری از تبدیل عقد مشارکت مدنی به فروش اقساطی خودداری کند، بانک عملاً قادر به وصول مطالبات خود از مشتری نخواهد بود.
- سود بسیار متزلزل است و منوط است به تحقق. اگر سود تحقق پیدا نکند بانک طلبی ندارد.
- ضامن، اصل سرمایه بانک را تضمین کرده و تضمینی بابت فرع آن وجود ندارد.
- امکان اخذ وثایق خارج از طرح وجود ندارد.

نقطه نظرات بانک‌ها پیرامون مشکلات حقوقی و اجرایی اجرای عقد مشارکت مدنی ...ادامه

- امکان خسارت به اموال بانک (اموالی که هنوز به ملکیت مشتری در نیامده‌اند) وجود دارد.
- اگر به هر دلیلی خسارت به اموال وارد شود و اموال مذکور بیمه نباشند و یا شرکت‌های بیمه خسارت وارده را نپذیرند ضرر وارده متوجه بانک خواهد بود.
- مشارکت مدنی بیشتر به صورت کوتاه مدت و میان مدت پرداخت شده و کمتر به صورت بلندمدت پرداخت می‌گردد. این امر باعث می‌شود بانک‌ها نتوانند در بسیاری از پروژه‌های سودده اقتصادی مشارکت لازم را داشته باشند.
- در مشارکت مدنی ترتیب صحیح بین دین و رهن از نظر حقوقی رعایت نمی‌شود. عبارت دیگر به لحاظ حقوقی اول باید دین باشد بعد رهن، ولی در عقد مشارکت ابتدا رهن و پس از آن دین (بدهی) ایجاد می‌شود.
- برای اجرای واقعی عقد مشارکت مدنی (یا مضاربه) لازم است در هر طرح و فعالیت به طور مستقل، نرخ سود یا نرخ بازده داخلی محاسبه شود و ملاک مشارکت قرار گیرد. اما چنانچه نرخ‌های سود متفاوت اعمال شود نتیجه مستقیم آن گسترش فساد مالی و اداری و افزایش ریسک عملیاتی است.

راهکارهای پیشنهادی از سوی بانک‌ها پیرامون مشکلات حقوقی و اجرایی عقود مشارکتی

- ایجاد شرکت‌های تخصصی شامل متخصصین و تحلیلگران مالی، مشاورین اقتصادی، بانکداران و غیره به عنوان نهادهایی مستقل و تحت نظارت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، به منظور اجتناب از مشکلات اجرایی احتمالی و تحمیل هزینه‌های این تشکیلات به بانک‌ها.
- تسهیلات در قالب عقود مشارکتی در هر حوزه صرفاً توسط بانک تخصصی حوزه مربوطه پرداخت شود و بانک‌های تخصصی کشور هر یک عهده‌دار پرداخت تسهیلات مشارکتی در قلمرو تخصصی خود بوده و به سایر انواع قراردادها در حد ضرورت اکتفاء نمایند. بانک‌های تجاری نیز به اعطای تسهیلات از طریق عقود مبادله‌ای پرداخته و در حد ضرورت از عقود مشارکتی استفاده کنند.
- آموزش پرسنل نظام بانکی، فرهنگ سازی و بالا بردن آگاهی آحاد جامعه از یک سو، و تغییر در آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی جهت سهولت روش‌های کار و اصلاح ساده‌سازی قراردادها مطابق با استانداردها و نیازمندی‌های روز.
- استفاده از وثایق متنوع و در دسترس همچون اوراق بهادار، انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت، اوراق مشارکت، اوراق سهام شرکت‌های معتبر و ... به منظور تعدیل پشتوانه و وثایق سنتی سیستم بانکی.

راهکارهای پیشنهادی از سوی بانک‌ها پیرامون مشکلات اجرای عقد مشارکت مدنی

- عقد مشارکت مدنی از نظر حقوقی بسیار ضعیف بوده و نمی‌تواند متضمن منافع بانک‌ها باشد. به این ترتیب راهکارهای پیشنهادی در این زمینه تنها متوجه سود بانک‌ها است:
- پرداخت‌ها در دوره مشارکت به صورت مرحله‌ای یا پلکانی (متناسب با پیشرفت طرح) و با لحاظ نمودن ارزش زمانی پول در مراحل مختلف (استفاده از ریاضیات مالی در محاسبات تعیین سود) صورت پذیرد.
  - بعد از پایان دوره مشارکت سعی گردد تا بانک سهم خود را به صورت جزء به جزء در مقاطع مختلف زمانی (بنابه مقتضیات زمانی و محیطی) و با نرخ‌های شناور به فروش برساند تا از این طریق همگام با واقعیات بازار، سود واقعی خود را مطالبه نماید.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها

- بانکداری اسلامی در آغاز با حضور مؤسسات و شرکت هایی که از دریافت و پرداخت بهره به هر شکل ممکن امتناع می ورزیدند و صرفاً به منظور تامین مالی طرح ها سرمایه گذاری می کردند و یا حتی به قصد رفع نیاز مشتریان فعال بودند، پا به عرصه وجود نهاد. این اتفاق در اواسط قرن بیستم در تعداد معدودی از کشورهای اسلامی رخ داد.
- امروزه بانکداری اسلامی به طور چشمگیری در جهان رو به گسترش گذاشته و در اغلب کشورهای اسلامی (۵۶ کشور) به موازات سیستم های رایج بانکی در حال فعالیت است؛ به طوری که در بعضی کشورها سیستم مالی اسلامی بر مؤسسات رایج بانکی غلبه کرده و بیشترین حجم سپرده گذاری را جذب نموده است.
- توسعه و گسترش دین اسلام در جهان گرایش به سیستم های مالی اسلامی را افزایش داده و همین عامل، خود موجب رونق بانکداری اسلامی شده است.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها...ادامه

- بررسی عملکرد نظام بانکداری اسلامی در چند کشور مسلمان، که از سابقه نسبتاً طولانی در این زمینه برخوردارند، حکایت از گسترش و مقبولیت نظام مذکور در این کشورها دارد.
- آنچه که در رابطه با نظام بانکداری اسلامی در این کشورها قابل توجه است، دوگانگی در سیستم بانکی این کشورها به معنای فعالیت سیستم بانکی اسلامی در کنار بانکداری متعارف (غیراسلامی) است که از یک سو فرصت انتخاب را برای مشتریان بانکی فراهم می آورد و از سوی دیگر زمینه رقابت نظام بانکداری اسلامی با بانکداری رایج در این کشورها را ایجاد نموده و به این ترتیب، تلاش هر چه بیشتر بانک های اسلامی را در جهت ارتقاء و بهبود عملکرد این بانک ها، بر اساس موازین شریعت، موجب می گردد.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها... ادامه

- شیوه های تجهیز و تخصیص منابع در نظام های بانکداری اسلامی در کشورهای مورد بررسی، کمابیش مشابه و همگی منطبق بر اصول شریعت اسلامی است.
- در کلیه بانک های اسلامی تجهیز سپرده های مشتریان، بطور کلی در قالب سه نوع؛ حساب جاری، حساب پس انداز و حساب سرمایه گذاری صورت می پذیرد.
- در رابطه با حساب های پس انداز، در کشور های مورد بررسی به شیوه های متفاوتی عمل می شود. به این صورت که در برخی از آنها پرداخت اصل میالغ این سپرده ها از سوی بانک تضمین شده در حالی که در برخی دیگر هیچ گونه تضمینی بابت اصل این سپرده ها صورت نمی گیرد.
- در رابطه با نحوه استفاده از حساب های سرمایه گذاری نیز تفاوت هایی در بین کشورهای اسلامی وجود دارد. اما اکثر بانک های اسلامی این حساب ها را به روش مضاربه به کار می گیرند.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها... ادامه

- به جز کشور مصر و مالزی، سایر بانک های اسلامی سودی بابت سپرده های بکار رفته در فعالیت های سرمایه گذاری بانک، به حساب های پس اندازشان نمی پردازند. البته در برخی از کشورها جوایزی به صاحبان این حساب ها به قید قرعه اعطاء می گردد.
- در بانک های اسلامی، انواع مختلفی از حساب های سرمایه گذاری برای تجهیز وجوه سپرده گذاران مورد استفاده قرار می گیرد. بانک ها این سپرده ها را در سرمایه گذاری های مشترک بکار برده و صاحبان این وجوه را در سود و زیان حاصله با بانک شریک می گردانند. بانک های اسلامی هیچ گونه تضمینی برای ارزش یا میالغ اسمی این سپرده ها در نظر نمی گیرند و نرخ بازده ثابتی نیز برای آنها تعیین نمی کنند.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها... ادامه

- از بعد تخصیص منابع شیوه های متنوع و نسبتاً مشابهی در بانک های اسلامی کشورهای مسلمان مورد استفاده قرار می گیرد. کلیه شیوه ها و ابزارهای تامین مالی، بر مبنای سه اصل تسهیم در سود و زیان، هزینه و دستمزد و خدمات بدون بهره (قرض الحسنه) قرار دارند.
- مشارکت، مضاربه، قرض الحسنه و مرابحه، عقودی هستند که در کلیه نظام های بانکداری اسلامی کشورهای مسلمان مورد استفاده قرار می گیرند.
- برخی عقود نظیر استصناع، بیشتر در کشورهای اردن، عربستان و امارات متحده عربی رایج می باشند.
- بانک های اسلامی مالزی تنها بانک هایی هستند که اصطلاحات عربی نظیر کفالت، وکالت، حواله و اجرت را در توصیف قراردادهای منعقد در چارچوب عقود اسلامی به کار می برند.
- سایر عقود نظیر اجاره، اجاره به شرط تملیک، خرید دین و بیع متقابل نیز کمابیش در اکثر کشورهای مسلمان مورد استفاده قرار می گیرند.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها... ادامه

- گرچه مطالعات انجام شده پیرامون عملکرد بانک های اسلامی در کشورهای مختلف، در بردارنده نقاط مثبتی است که می تواند در راستای ارزیابی عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران سودمند واقع شود؛ لیکن، عملاً اطلاعات چندانی از عملکرد این بانک ها در زمینه عقود مشارکتی، نحوه محاسبه سود واقعی و راهکارهای احتمالی مورد استفاده این بانک ها برای غلبه بر مشکلات اجرایی این عقود، که تاکید اصلی مطالعه حاضر نیز بر همین موارد می باشد، ارائه نمی نماید و به این ترتیب ارزیابی درستی از عملکرد بانک های اسلامی به دست نمی دهد.
- آمارهای پراکنده حاکی از سهم پایین عقود مشارکتی در فعالیت های سرمایه گذاری و تامین مالی بانک های اسلامی در کشورهای مختلف می باشد.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا

■ ارائه راهکاری مناسب و موثر جهت اجرای صحیح بانکداری اسلامی به معنای واقعی آن، در کشور به گونه‌ای که تامین کننده اهداف پیش‌بینی شده در قانون عملیات بانکی بدون ربا نیز باشد را باید قبل از هر چیز منوط به بازنگری در این قانون و تجدید نظر در آن با نگرشی علمی، همه جانبه و واقع‌گرایانه، با توجه به شرایط و مقتضیات جامعه کنونی دانست.

■ به نظر می‌رسد قدم اول در این بازنگری، بررسی مجدد مفهوم ربا و بهره - که زیربنای تدوین قانون عملیات بانکی بدون ربا بوده و هنوز در بین فقها و صاحب‌نظران حوزوی و دانشگاهی در مورد آن اتفاق نظر وجود ندارد - جهت بازتعریف مفهوم ربا و تمایز احتمالی آن با بهره و رسیدن به اجماع عمومی در این زمینه است.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا...ادامه

■ وجود تورم و موضوع کاهش ارزش پول و قدرت خرید افراد یکی از واقعیات اقتصاد کشور است که بحث جبران آن، اگرچه ظاهراً مورد تایید برخی از فقها و صاحب‌نظران حوزوی است، اما هنوز بسیاری از مراجع در مورد این مسئله متفق‌القول نیستند. جبران کاهش ارزش سپرده‌ها در سیستم بانکی از مسائل مهمی است که در بازنگری و تجدیدنظر در قانون عملیات بانکی بدون ربا باید مورد توجه قرار گیرد.

■ در صورت تحقق موارد مذکور، که متعاقباً تجدیدنظر و اصلاح در دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های اجرایی قانون عملیات بانکی بدون ربا را نیز در پی خواهد داشت، به نظر می‌رسد بخش عمده‌ای از نواقص و ایرادات وارد بر عملکرد نظام بانکداری کشور در زمینه‌های حقوقی و اجرایی مرتفع شده، گامی موثر در ایجاد فضای شفاف جهت طرح و ارائه راهکارهای مطلوب و موثر در این زمینه برداشته می‌شود.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

تجهیز منابع در الگوی پیشنهادی:

- بانک‌ها در بخش تجهیز منابع، در کنار حساب‌های سپرده قرض‌الحسنه (پس‌انداز و جاری)، اقدام به ایجاد دو نوع حساب سپرده سرمایه‌گذاری با عناوینی مختص به هر حساب می‌نمایند.
- در بخش تخصیص منابع، وجوه موجود در یک حساب تنها در عقود با بازدهی ثابت یا عقود مبادله‌ای بکار گرفته می‌شود و سپرده‌های مربوط به نوع دیگر حساب سرمایه‌گذاری، تنها به عقود مشارکتی یا عقود با بازدهی متغیر اختصاص می‌یابد.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

تجهیز منابع در الگوی پیشنهادی... ادامه:

- در حساب نوع اول، رابطه بانک و سپرده‌گذار رابطه وکیل - موکل بوده و بانک به وکالت از سپرده‌گذاران، وجوه آن‌ها را در قالب عقود مبادله‌ای بکار می‌گیرد و سود حاصل از آن را پس از کسر حق‌الوکاله خود بین سپرده‌گذاران تقسیم می‌نماید.
- به هنگام عقد قرارداد مابین بانک و سپرده‌گذاران عقد صلح جاری می‌شود.
- در حساب نوع دوم، سپرده‌گذار شریک بانک محسوب شده و در واقع با سپرده‌گذاران همانند سهامداران بانک رفتار می‌شود. به این ترتیب، وجوه سپرده‌گذاری شده در این حساب به همراه منابع بانک در قالب عقود مشارکتی سرمایه‌گذاری شده و سپرده‌گذار در سود و زیان حاصل از سرمایه‌گذاری به نسبت سهم خود از سرمایه‌مشارکتی، با بانک و گیرنده تسهیلات سهم می‌گردد.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

نتایج:

- بحث عدم سازگاری نظریه مشارکت بانک با مشتری و سهم‌بری بانک از سود حاصل از عملیات بانک با نظریه وکالت بانک از مشتری با این روش مرتفع خواهد شد.
- فرصت و زمینه‌ای را برای صاحبان وجوه فراهم می‌نماید تا با توجه به نیازها، اهداف و انگیزه‌های واقعی خود و همچنین تمایل و توان پذیرش ریسک، نوع بکارگیری پس‌اندازهایشان را خود انتخاب نمایند.
- از آنجا که نوع بکارگیری وجوه در قالب دو نوع حساب، معین و مشخص می‌باشد بنابراین سود پرداختی به سپرده‌گذاران نیز جنبه واقعی‌تری یافته و دیدگاه جامعه را نسبت به عملکرد اسلامی بانک‌ها تا حد زیادی بهبود می‌بخشد.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

نتایج... ادامه:

- از آنجا که اکثریت جامعه را افراد ریسک‌گریز تشکیل می‌دهند، بنابراین انتظار می‌رود که در ابتدا بخش عمده سپرده‌گذاران در حساب نوع اول که بدون ریسک است، سرمایه‌گذاری نمایند. اما به تدریج که نتیجه عملکرد بانک‌ها در بخش مشارکتی نمایان شود و اعتماد افراد جامعه نسبت به عملکرد بانک‌ها در این زمینه افزایش یابد، انتظار می‌رود که در میان‌مدت، وجوه به سمت این نوع حساب سرمایه‌گذاری گرایش یافته و به تدریج، آرمان اصلی بانکداری اسلامی صورتی واقعی به خود گیرد.
- عمده منافع بانک‌ها در عقود مشارکتی و بر مبنای وجوه سپرده‌گذاری شده در حساب نوع دوم می‌باشد. این امر به یک رقابت درونی و یک عامل انگیزشی برای جذب سپرده‌گذاران در این حساب تبدیل می‌شود که تحقق آن تنها و تنها در گرو عملکرد کارایی بانک‌ها در بکارگیری وجوه این حساب می‌باشد. نتیجه این امر، مسلماً به یک رقابت بیرونی (بین بانک‌ها) نیز می‌انجامد که در نهایت آثار خود را در سطح گسترده‌تری نمایان می‌سازد.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

تخصیص منابع در الگوی پیشنهادی:

■ انتخاب متقاضیان تسهیلات براساس نرخ پیشنهادی آنها از بازدهی پروژه موضوع عقد مشارکتی است. به این صورت که متقاضی تسهیلات باید ارزیابی خود از میزان سودآوری فعالیت مورد نظر خویش را به بانک ارائه و اعلام نماید. در این شرایط، بانک‌ها که با محدودیت منابع مالی در ارائه تسهیلات مواجه هستند، با ارائه نرخ‌های سود متعدد پیشنهادی از سوی متقاضیان تسهیلات، قادر به انتخاب طرح‌های با سودآوری بالاتر و ریسک پایین‌تر می‌شوند.

■ در پایان مدت قرارداد، سود تحقق یافته بر مبنای همان نرخ اعلام شده از سوی گیرنده تسهیلات در زمان اخذ تسهیلات، مابین مشتری، بانک (و سپرده‌گذار) تقسیم می‌گردد؛ مگر اینکه متقاضی تسهیلات، دلایل و مستندات کافی پیرامون تحقق سود پایین‌تر و یا احیاناً وقوع زیان در عقد مشارکتی را ارائه نماید که در این صورت این ادعا باید توسط مراجع (محاکم) ذیصلاح تایید گردد و ادعای صرف از سوی مشتری جهت گمراه کردن بانک مورد قبول نخواهد بود.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

نتایج:

■ مهمترین برتری اجرای طرح حاضر این است که صرفاً از ظرفیت‌های قوانین جاری استفاده شده و نیاز به هیچ‌گونه تغییر قوانین که مستلزم کسب مصوبه‌های مختلف از نهادهای مختلف کشور است، وجود ندارد. مضافاً اینکه الزامی بر تغییر چارچوب فعالیت بانک‌های تجاری و تخصصی نیز وجود نداشته و صرفاً می‌توان با تغییر ساختار قراردادهای موجود که مابین بانک و مشتری منعقد می‌شود، به اهداف مورد نظر دست یافت.

■ روش پیشنهادی تا حد زیادی، رعایت اصول اخلاقی از سوی مشتریان در قراردادهای مشارکتی را تشویق نموده، در جلب اعتماد آن‌ها به بانک می‌کوشد.

■ هر فرد متقاضی تسهیلات در حوزه فعالیت خود با متقاضیان متعددی روبرو است که در اخذ تسهیلات با یکدیگر رقابت می‌کنند. رعایت صداقت بیشتر به معنی پیروزی در این رقابت است. به این صورت که هر قدر سود اعلامی از سوی آنها به سود واقعی نزدیکتر باشد، احتمال (شانس) اخذ تسهیلات برای آنها بیشتر بوده و سهم آنها از سود حاصل از مشارکت بیشتر خواهد بود.

■ در صورت عملی شدن ایده فوق، ریسک قراردادهای مشارکتی کاهش یافته و به همان نسبت از هزینه‌های نظارتی و کارشناسی بانک‌ها کاسته می‌شود.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

پیشنهادات تکمیلی:

- در بخش تجهیز منابع، به منظور افزایش میزان استقبال سپرده‌گذاران از حساب سپرده سرمایه‌گذاری نوع دوم، بانک‌ها می‌توانند به طراحی ابزارهایی نوین جهت پوشش ریسک سپرده‌گذاران و همچنین استفاده از سیستم‌های انگیزشی و تشویقی مبادرت نمایند.
- روابط بلندمدت بانک و مشتری، کارایی بانکداری اسلامی در کاربرد عقود مشارکتی را بهبود می‌بخشد. انعقاد قراردادهای مکرر در اصناف و فعالیت‌های مشخص، به تدریج به افزایش آگاهی و شناخت نسبی بانک از عملکرد آن حوزه از اقتصاد می‌انجامد و به این ترتیب هزینه‌های نظارتی بانک را کاهش می‌دهد. به این ترتیب، بانک می‌تواند یک ایده درست از عملکرد مشتری را نسبت به سایر مشتریان در شرایط مشابه توسعه داده و از این طریق مشخص نماید که نرخ بازدهی پایین، نتیجه ناکارآمدی گیرنده تسهیلات، فرصت‌طلبی یا رکود بخشی است.
- جهت تسهیل و توسعه کاربرد عقود مشارکتی نیز بانک‌ها می‌توانند به طراحی و ارائه ابزارهای جدید تامین مالی بر مبنای اصول و قواعد عقود موجود اقدام نمایند.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... ادامه

پیشنهادات تکمیلی... ادامه:

- با توجه به گستردگی فعالیت‌های بانک‌ها که سیستم بانکی را به استاندارد کردن وضعیت قراردادها و یکنواخت کردن نرخ سود مشارکت‌ها سوق داده است، بهتر است با بررسی و تحلیل عملکرد عقود در طول دهه‌های گذشته، بازبینی مجددی بر نیاز به وجود و حضور تمام دوازده نوع عقود مصرح در قانون عملیات بانکی بدون ربا به عمل آید و حتی‌المقدور تعداد آنها به تعدادی مطلوب‌تر و مورد نیاز کاهش یابد.
- اگر بانک‌ها از منابع طرفین در قراردادهای مشارکتی ذخایری را پیش‌بینی کرده و زیان‌های احتمالی اینگونه قراردادها را از محل این ذخایر تامین نمایند می‌توانند تا حد زیادی در کاهش ریسک این قراردادها و افزایش اطمینان خاطر سپرده‌گذاران و گیرندگان تسهیلات در جهت تشویق آنها در استفاده از این عقود، به شکلی موثر عمل نمایند.

الگوی پیشنهادی بانکداری بدون ربا... سخن آخر

در نهایت، آنچه که در رابطه با الگوی حاضر قابل توجه می‌باشد این است که نه تنها این الگو بلکه هر الگو و راهکاری که در شرایط کنونی در راستای حل مشکلات نظام بانکداری کشور ارائه گردد مسلماً الگویی جامع و کامل که برطرف کننده کلیه چالش‌ها و تنگناهای موجود باشد، نیست و موفقیت آن به هر ترتیب، مستلزم ایجاد زمینه‌هایی است که بازنگری و اصلاح قوانین و آیین‌نامه‌های اجرایی موجود، افزایش استقلال نظام بانکی، اطلاع‌رسانی عمومی و افزایش سطح آگاهی جامعه، تسهیل قوانین و مقررات موجود، ایجاد نهادها و تشکیلات مناسب، تقویت سیستم‌های نظارتی، تجهیز بانک‌ها به نیروهای متخصص، پرسنل آموزش دیده و کارآمد، بکارگیری شیوه‌های مدیریتی نوین، ابزارهای نظارت و کنترل موثر، استقرار نظام‌های حسابداری و حسابرسی نوین و استاندارد و ... بخشی از آنها است.

تنها در سایه ملزومات فوق است که می‌توان به موفقیت نظام بانکداری اسلامی در کشور امید داشت.